

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

ПОЛИГЛОТ-ТҰЛҒАНЫҢ ДИСКУРСТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН
ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ӘМБЕБАП БАҒДАРЛАР

САДИРОВА К.Қ., ТӘШПЕНОВА Қ.Е.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қарым-қатынасқа бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, көп тілді меңгерген құзіретті тұлғаны қалыптастыру қазіргі заманның басты талабы екендігі негізге алынады. Полиглот-тұлға, дискурстық құзіреттілік терминдерінің мәні ашылып, оның дискурстық құзіреттілігінің сипаттамасы беріледі. Полиглот-тұлға термині мен көптілді тұлға терминінің айырмашылығы анықталады. Коммуникативтік құзіреттіліктің өзге түрлерімен, бағдарлармен сабақтастығын анықтау және дискурстық құзіреттілігін қалыптастыратын әмбебап бағдарлар сипаттамасын беру басты назарға алынады. Сондықтан тілді меңгертуде міндетті түрде тіл үйренушінің жан-жақты қабілетін жетілдіруге бейімдейтін (тілдесу, оқу, сөйлесім, қатысым) құзіреттіліктердің түрлі деңгейі болатыны анықталады. Тілдік құзіреттілік жоғары деңгейде қалыптасса, тұлғаның кәсіби деңгейі де арта түсетіндігі айтылады.

Тірек сөздер: полиглот-тұлға, көптілді тұлға, дискурс, коммуникативтік құзіреттілік, дискурстық құзіреттілік, әмбебап бағдарлар.

Аннотация.Статья основана на том, что главным требованием современности является формирование грамотного человека, склонного к обществу, способного проявить свои способности, развитого, многоязычного. Раскрывается значение терминов человек-полиглот, его дискурсивная компетенция и дается характеристика его дискурсивной компетенции. Определяется разница между термином «многоязычный человек» и «человек-полиглот». Основное внимание уделяется определению преемственности коммуникативной компетенции с другими типами ориентаций и описанию универсальных ориентаций, формирующих дискурсивную компетенцию. Таким образом, установлено, что изучение языка обязательно имеет разные уровни компетенций (общение, чтение, говорение, отношение), которые адаптируются к развитию всесторонних способностей изучающего язык. Говорят, что чем выше уровень владения языком, тем выше профессиональный уровень человека.

Ключевые слова: человек-полиглот, многоязычный человек, дискурс, коммуникативная компетенция, дискурсивная компетенция, универсальные ориентации.

Annotation. The article is based on the fact that the main requirement of our time is the formation of a literate person, inclined to society, able to show his abilities, developed, multilingual. The meaning of the terms polyglot-man, discursive competence is revealed, and a characteristic of his discursive competence is given. The difference between the term “multilingual person” and “polyglot person” is determined. The main attention is paid to determining the continuity of communicative competence with other types of orientations and describing the universal orientations that form discursive competence. Thus, it was found that language learning necessarily has different levels of competencies

(communication, reading, interaction, speech), which adapt to the development of the comprehensive abilities of the language learner. They say that the higher the level of language proficiency, than the higher the professional level of a person.

Key words: polyglot person, multilingual person, discourse, communicative competence, discursive competence, universal orientations.

Кіріспе. Полиглот-тұлғаның дискурстық құзыреттілігі мәселесі және оны қалыптастыратын әмбебап бағдарлар қазақ тіл ғылымы мен қазақ лингводидактикасында әлі толық зерттелмеген. Оған полиглот терминінің анықтамасы берілгенімен, полиглот деп санау үшін кем дегенде неше тілді білу қажеттігінің ара жігінің ашылмауы да дәлел бола алады. Оның үстіне ғылыми зерттеулердің полиглот тұлғалардың дискурстық құзыреттілігін өзге тілдік тұлғалардан қалай ерекшелеуге болады, немесе несімен ерекшеленеді деген сұрақтардың ғылыми негізделмегені, дискурстық құзыреттілік түсінігінің де коммуникативтік құзыреттілік және коммуникативтік бағдарлармен арақатынасы біржақты айқындалмағаны, дискурстық құзыреттіліктің құрылымы, қалыптасуы, қалыптастыру әдістемесі т.с.с. мәселелердің толыққанды басы ашылмағаны да тақырыптың өзектілігін танытады.

Мақаланың негізгі мақсаты – полиглот-тұлға, дискурстық құзыреттілік терминдерінің мәнін ашу, оның дискурстық құзыреттілігінің сипаттамасын беру, коммуникативтік құзыреттіліктің өзге түрлерімен, бағдарлармен сабақтастығын анықтау және дискурстық құзыреттілігін қалыптастыратын әмбебап бағдарлар сипаттамасын беру.

Негізгі бөлім.

Зерттеу әдістемесі. Полиглот-тұлғаның дискурстық құзыреттілігі қалыпты тілдік тұлғалардың құзыреттіліктерін негізге ала отырып құрылады, полиглот тұлғалардың дискурстық құзыреттіліктерін әмбебап бағдарлар құрайды, олар жалпы барлық тілге тән құрылымдық және психолингвистикалық бағдарларға сүйеніледі.

Мақаланы дайындау барысында ғылыми материалдарды, тілдік деректерді жинақтау, талдау, салыстыру, өңдеу, сипаттау әдістері қолданылды.

Нәтижелер.

1. Мақалада «полиглот-тұлға» мен «көптілді тұлға» терминдерінің түсінігі бір еместігі анықталды, айырмасы зерделенді. Полиглот тұлғаның дискурстық құзыреттілігін қалыптастыратын әмбебап бағдарлар сипатталды.

2. Дискурстық құзыреттілік термині полиглот тұлғаға қатысты нақтыланды.

3. Дискурстық құзыреттілік түзетін компоненттер бар екені және олардың өзара сабақтастықта болатынына көз жеткізілді.

4. Дискурстық құзыреттілік түзетін компоненттерді қалыптастыратын жаттығулар жүйесі бар.

5. Полиглот-тұлғаның дискурстық құзыреттілігінің маңызды бөлігін жазбаша дискурстық құзыреттілік құрайды.

Талқылау.

«Құзіреттілік» терминін алғаш рет Фердинанд Де Соссюр өз еңбектерінде қолданып, адамның тілді үйрету әрекетіне қатысты мағынада түсіндіріп, ғылыми тұжырымдама жасаған болатын. Тілтанушы ғалымдар кез келген тілді жетік үйрену грамматикалық және лексикалық іскерліктерді қалыптастырумен ғана емес, сонымен бірге оны әртүрлі жағдайларда қолдануға қажетті құзіреттілікті қалыптастырумен тығыз байланысты екенін дәлелдеді, соған сәйкес ғылымға «коммуникативтік құзіреттілік» терминін енгізді. Ал коммуникативтік құзіреттілік өз кезегінде шынайы қарым-қатынас жағдайында аса қажет болатын бірнеше құрамдас бөліктерге бөлінеді.

Бүгінгі таңда тілдік білім берудегі алдыңғы қатарлы педагогикалық бағыт - бұл мемлекеттік стандарттармен бекітілген жеке тұлғаға бағдарланған көзқарас. Жаһандық мақсат - лингвистикалық тұлғаны және екінші тілдік тұлғаны дамыту [1].

Қайталама лингвистикалық тұлғаның үлгісі деңгейлі ұйымға және I (әлемнің лингвистикалық бейнесін қалыптастыру деңгейі) және II тезаурусқа ие (әлемнің тұжырымдамалық бейнесі қалыптасқан деңгей). Ең күрделі міндет - II тезаурустың қалыптасуы, өйткені бұл деңгейде коммуникатордың басқа мәдени қоғамдастыққа жататын және басқа құндылық жүйесімен басқаратын сұхбаттасушының мотивтерін түсінуге және тануға қабілеті туралы айтылады [2].

Демек, екінші лингвист адам мәдениет диалогына дайындық пен қабілетке ие болуы керек, ал мәдениетаралық қарым-қатынас жағдайында сөйлеу қызметін жүзеге асыру үшін адам өз өмірінің және тілдік тәжірибесінің нәтижесінде дамытылған құзыреттерді қолданады. Құзыреттілік - тілдік коммуникацияны дамыту үшін қажетті білім, дағдылар, қабілеттер және тәжірибе жинағы.

Зерттеушілер ұсынатын дискурстық құзіреттілік анықтамаларын егжей-тегжейлі қарастырайық. Мысалы, Яроцкая келесі анықтаманы береді: «Дискурстық құзіреттілік мәдени-ерекшелік дискурстарын құру мен түсіндіруге арналған стратегияларға ие болуды білдіреді» [3, 65]. Аталған анықтамаға сүйенсек, дискурстық құзіреттілік тілді меңгеру, мәтіндерді құру және түсінуді ғана емес, мәдени факторларды білу мүмкіндігін де туғызады деген сөз. А.С. Стаценко мен Ю.С.Басков тағы бір мынадай анықтама ұсынады: «Дискурстық құзіреттіліктің сөздік мақсаттар мен тапсырмаларға сәйкестігі [4, 33], басқаша

айтқанда, адресат тиімді қарым-қатынас орнатуға, лингвистикалық және тілден тыс құралдарды пайдалана отырып, белгіленген прагматикалық мақсатқа қол жеткізуге тиіс».

Ресейлік және шетелдік зерттеушілер Ресейдің «Тюнинг Ресей» аясында біліктіліктердің ортақ анықтамаларын жасау үшін бірге жұмыс істеген. Бұл жоба Ресейдің және Еуропаның көптеген университет өкілдерінің басын қосқан. Жобаның сарапшыларының негізгі міндеті Болон процесінің принциптеріне сәйкес келетін білім беру бағдарламаларын дамыту болды. Жұмыс топтарының қатысушылары бірнеше бағыт бойынша білім беру мақсаттарын айқын және қысқа тұжырымдады. Тілдік білім беру бағдарламалары үшін дискурстық құзыреттілік бөлігі болып табылатын бітірушілердің білімі мен дағдылар тізімі жасалды. Дискурстық құзыреттілік үшін келесі тұжырым сай: «тілдік жағдай және контексттің мақсаттарына сәйкес мәтіндерді құруға және өз тілін өзгертуге қабілетті» [5, 134]. Дискурстық құзыреттілік ұғымына байланысты әртүрлі көзқарастарды қарай отыра, мынадай қорытынды жасауға болады, барлық зерттеушілердің бірауыздан жасаған пікіріне сәйкес, **дискурстық құзыреттілік мәтінді құруға және түсіндіруге арналған белгілі бір стратегияларды қолдану мүмкіндігін, сонымен қатар зерттелген тілдегі ойларды логикалық түрде тұжырымдау қабілетін** білдіреді.

Қазіргі заманғы ақпараттық-мобильдік орталардың (ақпараттық-мобильдік технологиялар: форумдар мен чаттар, web-порталдар, электронды конференциялар мен дискуссиялар, электронды пошта, т.б.) дискурсы өз ерекшелігіне ие, сондықтан дискурстық құзыреттілікті қалыптастыру және дамыту мобильді (виртуалды) байланыспен ұсынылатын жаңа дискурс жанрларымен тығыз байланысты болуы керек.

Қазіргі заманғы технологиялар, оның ішінде мобильді технологиялар, коммуникативтік құзыреттіліктің дамуына өз ықпалын тигізеді. Мобильді оқытуды зерттеушілер барған сайын қосалқы ретінде ғана емес, аналог ретінде қарастырады. Электрондық пошта, блог, форум, мессенджер секілді виртуалды дискурстың қазіргі заманғы құбылыстары студенттердің коммуникативтік дағдыларын дамытуға оң әсерін тигізеді, әр түрлі елдер мен мәдениет өкілдерінің арасындағы қарым-қатынасты ұйымдастыруға көмектеседі [6].

Ресейлік зерттеушілер А.В.Пушкин, С.Коровин және Н.Гуров шет тілдерін оқыту үдерісіне блогтардың әсері туралы зерттеу нәтижелерін ұсынды. Зерттеудің нәтижесіне орай, оқытушы мен білім алушының өзара әрекеттесуінің бұл түрі блог ретінде, үлкен жетістік, мысалы, оқу дағдыларын дамытуы. Оқытушы білім алушыларға қызықты бола білетін және тілді меңгеру деңгейлеріне сай келетін негізгі мақсаттарына байланысты мәтіндер мен тапсырмаларды таңдап алады. Студенттер кез-келген уақытта қажетті

материалдарға қол жеткізе алады, олардың сөздік қоры артып, олар қажет коммуникативтік дағдыларды дамытады. Блог - қашықтықтан және дәстүрлі оқыту үшін әмбебап құрал [7].

Шет тілін меңгерудегі дискурстық құзыреттілік, ең алдымен, алдыңғы кезеңдерде басты мақсаттардың бірі деп санаймыз. Белсенді оқыту және мобильді оқытуды біртіндеп интеграциялау арқылы студенттер өздерін кез келген жерде және кез келген уақытта дамыту мүмкіндігіне ие. Дискурстық құзыреттілік - зерттеудің маңызды нысаны бола алады, себебі шет тілдерін оқыту саласында қазіргі заманғы білім берудегі тіл үйренудің барлық сатыларында студенттер арасында осы құзыреттілікті қалыптастыру және дамыту маңызды орынға шығуы тиіс.

Тілтанушы ғалымдар кез келген тілді жетік үйрену грамматикалық және лексикалық іскерліктерді қалыптастырумен ғана емес, сонымен бірге оны әртүрлі жағдайларда қолдануға қажетті құзыреттілікті қалыптастырумен тығыз байланысты екенін дәлелдеді, соған сәйкес ғылымға «коммуникативтік құзыреттілік» терминін енгізді. Ал коммуникативтік құзыреттілік өз кезегінде шынайы қарым-қатынас жағдайында аса қажет болатын бірнеше құрамдас бөліктерге бөлінеді.

А.Н.Шукин коммуникативтік құзыреттілікті әдістемелік тұрғыдан төмендегідей негізгі компоненттерге бөлуді ұсынады:

- 1) Лингвистикалық құзыреттілік
- 2) Стратегиялық құзыреттілік
- 3) Әлеуметтік құзыреттілік
- 4) Әлеуметтік - мәдени құзыреттілік
- 5) Дискурстық құзыреттілік [8,165].

Тілді меңгеруде міндетті түрде тіл үйренушінің жан-жақтықабілетін жетілдіруге бейімдейтін (тілдесу, оқу, сөйлесім, қатысым) құзыреттіліктердің түрлі деңгейі болатыны анықталды. Тілдік құзыреттілік жоғары деңгейде қалыптасса, тұлғаның кәсіби деңгейі де арта түседі.

Дискурстық құзыреттілік коммуникативтік бағдарларды сөйлеу жағдаятында, сөз әрекетінде тиімді қолдана білумен байланысты көрінеді. Осындай көріністердің негізі коммуникативтік бағдарларда бекітілген. Жалпы коммуникативтік бағдарлар қарым-қатынаста туындайтын қиындықтарды болдырмау мен кездескен кезде жеңе білуімен сабақтастырылып танылады. Оны қиындықтарға қатысты бағдарлар деп те атауға болады. Бірақ бұл қиындықтар сөз әрекетінде түзілетін, пайда болатын кедергілер мен қиындықтар. Қиындықтарды жеңудің коммуникативтік бағдарларын арнайы зерттеген шетелдік ғалымдар бар. Олардың қатарында Э.Тэйрон, Э.Биалисток, К.Фаерч пен Г.Каспер, М.Кэнел, М.Свейн, Т.Варади, П.Кордер т.с.с. ғалымдар аталып жүр. Қиындықтарды жеңу бағдарлары деген

түсінік былайша анықталып жүр: «қарым-қатынаста қиындықты жеңу жолындағы субъектінің ізденісі, қажетті тілдік бірлікті қолдана алмағанда оны алмастыратын бірлікті таңдай білуі» [9, 343].

Лингвистикалық ресурстың жетіспеушілігі кезінде не істеу керектігін анықтайтын бағдар коммуникациялық бағдардың бір түрі болып саналады. Табиғи тілдік қарым-қатынаста қиындық туған кезде оны тіл тұтынушысы тіл үйрену кезіндегі бағдарлармен сабақтастырады. Өйткені өзге тілді үйрену кезінде жасанды ортада сабақ дискурсында коммуникативтік бағдар қолдану дағдысы бар. Сол арқылы тіл тұтынушысында табиғи тілдік ортада айтылғанды қабылдау мен ақпаратты өңдеу, түсіну, қайта түзу дағдылары қолданылады, жетіледі. Тілдік қарым-қатынастағы қиындықты жеңу бағдарының тұжырымдары негізінен, лингводидактика саласында берілген, бірақ зерттеушілердің көзқарасы бірыңғай емес. Бұл мәселе негізінен шет тілді үйрету мен үйрену және сол тілде қарым-қатынасқа түсу кезіндегі қателерді талдау барысында пайда болған. Қиындықтарды жеңу бағдарының сипаты да сан түрлі түсіндіріледі. Әдетте қиындықтарды жеңу бағдары шетел тілінде қарым-қатынасқа түсуде көрініс береді деп тұжырымдалады. Э.Тэйрон қиындықты жеңу бағдарын коммуникативтік бағдардың бір түрі сапасында қарай отырып, ол туралы өз көзқарасын былай келтіреді: «взаимные попытки собеседников прийти к согласию о понимании в ситуациях, которые требуют знания структур, еще не усвоенных коммуникантами» [10, 63], ғалымның негізгі ойын қазақшаласақ, оның мәні мынаған саяды: жағдаятты түсінудегі әңгімелесушілердің өзара келісімге келуге ұмтылу әрекетіне қажетті білім құрылымы бар, сол құрылымға ұмтылу қиындықты жеңу бағдарына жатады, бірақ ол құрылым сол сәтте коммуниканттармен игерілмеген сипатта болады.

Бірақ кей жағдайларда компенсация бағдары белсенді қолданылады. Компенсациялық бағдар екі түрге топтастырылады: продукция және рецепция. Компенсация немесе жеріне жеткізе ойлау бағдары тілді жетік меңгермей-ақ, сөйлесу барысындағы айтылған сөзді түсіну мен сөз түзу кезінде орындалады. Бірақ бұл кезде кейбір бағдарлар бейвербалды сипатта, нақты айтқанда, мимика, жест, яғни, ым-ишара арқылы тек сөйлеуде жүзеге асады. Ал өзгелері, нақты атасақ, бейімделу, аппроксимация, сөз шығармашылығы, синонимдерді қолдану, тақырыпты іріктеу мен тақырыптан ауытқып кету – бұлар жазбаша сөйлесуде кең етек алады, олар тек лексикалық жетіспеушілікті ғана емес, грамматикалық олқылықтардың да орнын толтырады. Компенсациялық бағдар өнімдері үйреніп жүрген тілінде сөйлесу тәжірибесінде көп көмегін тигізеді. Олардың кейбірін, мысалы бейімдеуді, аппроксимацияны пайдалану жаңа үйренген тілде сөйлеу шапшаңдығын арттыруға, өздері игергенін қолдану сапасын арттыруды қамтамасыз етеді. Компенсациялық бағдарды жақсы игерген тілдік

тұлғалар кейде сол тілді тереңірек игерген тіл тұтынушысына қарағанда анағұрлым сәтті қарым-қатынас жасай алады.

Көптеген зерттеушілердің айтуынша, компенсациялық бағдарды тек тілі жетпеген кезде тілдік бірліктің орнын толтыру деп қана ұғуға болмайды, бұл бағдар тіл игеруде үлкен маңызға ие. Компенсациялық бағдар коммуникативтік бағдар сапасында түрліше анықтамаларға ие.

Коммуникативтік бағдардың классикалық анықтамасы ретінде К.Фаерч пен Г.Каспердің берген анықтамасы ұғынылады. Бұл анықтамада коммуникативтік бағдар сөйлесудің ерекше бағдарламалық әрекеті болып саналады, әр субъект тілдік қарым-қатынастағы қиындықтарын жеңу мен өз мақсатына жетуде пайдаланады, тілдік ресурстары жетпеген кезде орнын толтыратын компенсациялық бағдарды да, дискурс құрылымын билеу бағдарын да біріктіреді. Егер ғалымдардың өз пікірлерін келтірсек: коммуникативтік бағдар – бұл әрекеттің ерекше бағдарламасы, ол жалпы қарым-қатынаста туындаған қиындықты шешіп коммуникативтік мақсатқа қол жеткізу үшін керек қадам, ол тілдік ресурстардың жетіспеушілігін жоюға мүмкіндік береді» [11,15]. Берілген анықтамаға сүйенсек, коммуникативтік бағдар құрамына дискурс құрылымының қандай болуы керектігін басқаратын бағдар мен компенсациялау тәсілдері енеді, бірақ оларды пайдалану мақсаты мен қолданылу бағыттары түрліше болады. Қазіргі мәтін лингвистикасына қатысты зерттеулердегі бағдарлар мен «коммуникативтік бағдар» терминдерінің түсіндірілуінде дискурста қатысты алғанда екі түсінікті ажыратып қарау ұсынылатыны байқалады: дискурстағы немесе дискурстық бағдарлар және коммуникативтік бағдарлар.

Үйренген шетел тілінде айтылым мен мәтін түзу үдерісінде тіл тұтынушылары сан алуан бағдарларды пайдаланады. Өзге тілде қарым-қатынасқа түсу барысында тіл тұтынушысының ішкі ресурстары саналы таңдалады, дискурстың түрлі құрылымдары мен стильдері таңдалады, кіммен сөйлесіп тұрғандарын есепке ала отырып сөз таңдалады, қосымша көмекке қажеттігіне қарай жүгінеді, басқаша айтқанда, анықтамалық ресурстарды пайдаланады. Егер міндет ауыр болса, оны бастапқыға қарағанда қарапайымымен алмастырады, қосымша құралдарды қолданады, қажеттігіне қарай айтылым мазмұнын да өзгертеді. Бағдарларды таңдау, оның ішінде, макробағдарларды таңдауда жоспарлаудың метакогнитивтік бағдарлары (жоспарлау, бақылау, түзету) қоса қолданылады. Сөз әрекеті барысында өзін-өзі реттеу мақсатында аффектілік бағдар да пайдаланылады. Ал әнгімелесуші әріптесіне ықпал ету мақсатында әлеуметтік бағдар да пайдаланылады. Нақты айтқанда, «қарым-қатынастағы қиындықты жеңу үшін» түрлі бағдарлар, оның ішінде коммуникативтік компенсациялық бағдар қатарына жатпайтындар да қолданылады.

Компенсациялық бағдарлар түрлі талаптарға сай топтарға топтастырылады. Ол топтастыру талаптары ғылыми зерттеулерде былайша атап көрсетіліп жүр:

а) бас тарту немесе жетістікке жетудің макробағдарын бағдар сапасында анықтап, қолдану;

б) үйренген не үйренетін өзге тіл құралдарын лексикалық не грамматикалық жеткіліксіздіктің орнын толтыруда пайдалану.

Бірінші талап бойынша компенсация бағдарын қолдану үшін анықталған макробағдар өте маңызды. Егер қарым-қатынасқа түсуші тілдік тұлға не тіл тұтынушысы бас тарту бағдарын тандаса, онда қарым-қатынаста ол үнсіздікті танытады, немесе қарым-қатынаста бір-екі ауыз тілдесуден аса алмайды. Бұл кезде тақырыптан ауытқу, таңдалған тақырыптан бас тарту тәрізді қиындықтар туындайды.

Компенсациялық бағдар, нақтырақ айтқанда, айтылымның не сөздің үзілуі, ішінара функционалды редукция немесе сөзін аяқтай алмау, болмаса, семантикалық редукция – айтқысы келгенін жеткізе алмай, басқаша айту, тақырыпты ауыстырып алу – бұлардың барлығы да оң қабылданады, өйткені тұлғааралық қарым-қатынаста қарым-қатынасқа ынталылығын білдіру, қарым-қатынасты қалайда қолдау дұрыс деп саналады. Айтқысы келгенін айтуға тілі жетпесе де, соған ұмтылысын көрсету өте маңызды саналады [12,17].

Өзге тілде қарым-қатынас жасауда функционалды редукция толықтай орын алса, бұл қарым-қатынас сәтсіздікке ұрынады деген сөз, сондықтан кез келген жағдайда қарым-қатынасқа ұмтылу керек. Бірақ ішінара функционалды және формалды редукция (мысалы, септік жалғауларын қате қолдану, коммуникативтік мақсаттың қате анықталуы т.с.с.) қолайсыздық туғызуы немесе екінші тараптан қарсылық туғызуы мүмкін. Бірақ соған қарамастан, бастапқы қарым-қатынас кезінде аталған бағдарды пайдалану коммуникативтік бағдарлық жаттығуларға мүмкіндік береді.

Екінші талапқа қатысты мынадай бағдарлар қолдану ұсынылады:

а) өзге тілге қатысы жоқ бағдарлар: мысалы, кодты алмастыру, тіларалық ауыстыру, бейвербалды бағдар. Жүзеге асыру бағдары: кідіріс, гезитация, сенсорлық процедура, еске түсіруге ұмтылу т.с.с.

б) өзге тілдің бірліктерін пайдалану бағдары: тілішілік ауыстыру, жаңа тілге негізделген бағдарларды пайдалану: генерализация, парафраза, сөзшығармашылығы, құрылымдарды қайта құру, кооперативтік бағдар т.с.с.

Қарым-қатынастың бастапқы кезеңінде компенсациялық бағдарда мимика мен жесттер, суреттер, ана тіліндегі не өзге тілдегі жекелеген сөздер, басқаша айтқанда, жаңа тілге қатысы аз құралдар кеңінен қолданылады. Бұл бағдарлар белсенділенуді қажетсінеді. Кейін тіл

тұтынушыларының тілдік құзыреттіліктері, дискурстық құзыреттіліктері артқан соң бағдарларды пайдалану сапасы да артады. Қарым-қатынас барысында сөзді жоспарлау мен сол жоспарға сай оны жүзеге асыруда туындайтын қиындықтарда бағдарларды қолдану маңызды болып табылады. Мұның алғашқысы сөз әрекеті үдерісінің сәттілігіне ықпал етеді, екіншісі әртүрлі қиындықтардан шығар жолды табуға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, айтар ойын дәл жеткізер сөз таппағанда, оның алмастырушысын таңдауға жол береді. Бағдарлар қандай да бір қиындықтарға қатысты қолданылатындықтан, бірінші жағдайда сөзді жоспарлау барысындағы баламалы жоспарларды құру мәселесі айтылады, бұл кезде компенсациялық бағдар әлі нақтылана қоймайды. Екінші жағдайда мәселе сөзді жүзеге асыру, яғни сөйлеу үстінде туындайды, қарым-қатынас үдерісінде коммуникативтік бағдардың екеуінің көмегімен де орындалады. Кейбір ғалымдар бағдарлардың қай кезеңге қатысты мәселеден туындайтынына қатысты жіктеуді ұсынады:

1) «жоспарлаушылар» - сөйлеу барысында толқитындар, кідіріс жасайтындар, бірақ сөзін дұрыс түзетіндер,

2) «түзетушілер» - сөйлеу барысында қате жіберетіндер, сонан соң оны өзі түзейтіндер немесе өзгелерден көмек сұрайтындар.

Компенсациялық бағдарға мыналар енеді:

1. Формалды редукция бағдары – коммуникативтік мақсатқа қол жеткізу үшін сөздің дұрыстығына ерекше мән беру. Бұл формалды элементтер редукциясы болуы мүмкін, нақты айтқанда, етістік формалары, синонимдік қатарлар;

2. Парафразалар:

а) аппроксимация – субъектіде жоқ, бірақ қажетті таңбалар мен құрылымға жақындарын, ұқсастарын пайдалану; нақты түсініктердің орнына жалпысын қолдану;

б) сөз шығармашылығы – қажетті лексикалық бірлік есіне түспегенде не қорында болмағанда, соған ұқсас құрылыммен жаңа сөз жасау;

в) шетелдік айтылым – қажетті мәнді сипаттап білдіру: қызметін сипаттау, түсін не көлемін айту, ерекше сипаттамасын беру. Бұл кезде генерализация да жүреді.

3. Кірме сөздер:

а) тура аударма (калькалау),

б) тілдерді араластыру (кодты ауыстыру) – ана тілі сөздерін атаусыз, аудармасыз араластыру. Тілаларлық ауыстыру. Тілішілік ауыстыру.

Өзге тілде сөз құрағанда не сөз түзгенде ана тілінің ережелері мен элементтерін пайдалану (бұл тілдің барлық деңгейінде көрініс табуы мүмкін, фонетика, лексикология, грамматика).

Тұжырым.

1. Полиглот-тұлға термині мен көптілді тұлға термині ерекшеленеді. Олардың айырмашылығы мынада: полиглот тұлға үшін: тіл – қарым-қатынас құралы болып табылады да, ал көп тілді игерген тілдік тұлға полиглот болып саналады, ол өзге елде қанша тіл білсе де «бөтен» болып саналады, өзінің туған тілі мен елін аңсайды, ал «көптілді тұлға» ерекше психолингвистикалық феномен болып саналады, ол тілдік тұлғаның санасындағы түсінікпен тығыз байланысты, олардың ойынша, «көпмәдениетті ортаны» тағдырым деп қабылдайды, ол өзінің осы тағдырын, көпмәдениетті ортадағы көптілділік сипатын бөтенсінбей, «өзімдікі» деп қабылдайды, олардың ойынша, олардың Отаны рухани әлемде, сондықтан ол өзін әрі мұсылман, әрі христиан немесе тағы басқаша сезінеді, өзі қанша тіл білсе, сонша тілде өлең шығарып, туындыларын жаза береді.

Полиглот тұлғаның дискурстық құзыреттілігі қалыпты бірнеше тіл білетін тілдік тұлғаның дискурстық құзыреттілігінен ерекшеленеді. Ол ерекшелік полиглот тұлғаның дискурстық құзыреттілігін қалыптастыратын әмбебап бағдарлармен байланысты болады. Ол бағдарларға мыналар жатады:

Нақты тілді игерудегі уәжінің саналы болу міндеттілігі. Тіл үйретуші қатысушыларға үйренетін тілі туралы ойында келген қандай да бір бейнені анықтауды сұрайды, ол визуалды, сенсорлы, аудиалды болуы мүмкін. Олардың кейбірі ағылшын тілін ағылшындардың автобусымен байланыстырса, итальян тілін біреулер қарлыққан дауысқа ие итальян әншісінің бейнесімен байланыстырған, полиглот өзінің тіл үйрету не үйрену барысында осы бейнелерге елеусіз түрде оралып отырған.

Тілді үйрену тұрақтылығы. Бұған мынандай ұстанымдар кіреді: 1) бастапқы деңгейге қажетті және жеткілікті минимумды игеру, бұл – полиглоттардың әмбебап бағдары. Швед полиглоты Эрик Гуннемарк «Шетел тілін игеру өнері» кітабында бұл бағдарды кеңінен сипаттайды. Оның айтуынша, кез келген жаңа тілді меңгерудің бастапқы кезеңінде ол өзі үшін жаңа тілдің «минилексемін», «минифразасын», «миниграммын» жасап алады. Тілді игерудің бастапқы кезеңінде синонимиялық қатарды игеруден саналы түрде бас тартады. Оның орнына бір мәнді бір формаға сәйкестеп алады.

Базалық құрылымдар мен лексемаларды автоматтанған деңгейге жеткізу. Ауызша сөйлесудің 90 пайызы дерлік 300-400 сөз айналасында құрылады. Демек кез келген тілдің жұмыс минимумын құруға болады. Әрі күймейтін қор жасап, оны жиі қолданылатын 60-70 етістік пен жиі қолданылатын құрылымдардан түзеді, оларды автоматты дәрежедегі қолданысқа жеткізеді. Бұл аталғандар полиглоттың әмбебап бағдарына жатады.

Тілдің құрылымдық және коммуникативтік қырларының тіркесімділігі. Полиглот бағдарларын зерттеушілер тіл үйренушілердің жаңа тілдің құрылымындағы заңдылықтарды байқайтынын, соған сай қолданыс түзіп жаттығатынын көрсеткен. Бұл тек грамматикаға ғана емес, лексикаға да қатысты айтылады.

Жаңа тілдің лексикасын игергенде *тіларалық параллельдерді анықтау бағдары* ерекше маңызды. Эрик Гуннемарк мұндай параллельдерді «тіл бонустары» деп атайды да, оның мазмұнына мынаны енгізеді: тілдердің морфологиялық құрылымындағы сәйкестіктерді аңғара біліп, соны пайдалану керек. Мысалы, Петровтың айтуынша, ағылшын тіліндегі –tion, –sion немесе итальян тіліндегі – zione, – sione қосымшаларына аяқталған сөздер орыс тіліндегі –ция, –сия қосымшалы сөздерімен сәйкес келеді екен де, бұл бірден сөздік қорды 50 мың сөзге дейін толықтыруға мүмкіндік береді екен. Бұл да полиглоттардың барлығына ортақ әмбебап бағдарлар қатарында танылады.

Грамматикада бұл бағдар *базалық құрылымдық модельдерге қатысты жүзеге асады.* Олар кестемен, сызбамен сол тілдегі сөйлемнің айтылу мақсатына сай түрлерімен жинақталған құрылымдармен беріледі де, бірден сұрақ-жауаптық сипатқа көшеді, демек полиглоттардың сөз әрекетіндегі коммуникативтік бағдарлары мықты болады. Сөз этикеттік формулаларын жаттау да маңызды бағдар болып саналады, әрі олар сөз жағдаяттарына сәйкестеледі. Полиглоттардың барлығында байқалатын бағдарлардың бірі – *тілді I-жақта меңгеру.*

Келесі маңызды бағдар – *тілді жиі қолдану мен үздіксіз қайталау.* Бұл бағдарлық элементтер әмбебап сипатқа ие, әрі уақытпен тығыз байланысты

2. Нақты бір қарым-қатынас жағдаятында сөз субъектісінің коммуникативтік ниетіне сай нәтижеге қол жеткізу үшін түрлі типтегі, жанрдағы мәтіндерді түзу мен қабылдау қабілеттерінің тұтастығы **дискурстық құзыреттілік** деп саналады.

3. Дискурстық құзыреттілік құрылымын **стратегиялық, тактикалық, жанрлық және мәтіндік** компоненттер құрады. **Стратегиялық компонент** субъектінің қарым-қатынас мақсатын жүзеге асыру бағытында коммуникативтік жағдайды жоспарлай білуі мен коммуникативтік ниетін түсіне білуінен тұрады. **Тактикалық компонент** сөз субъектісінің коммуникативтік жағдаятқа талдау жасай алуы мен субъектінің коммуникативтік ниетіне қол жеткізу мақсатында ең тиімді және адекватты лингвистикалық құралдарды таңдап ала білуінен тұрады. Дискурстық құзыреттіліктің **жанрлық компоненті** сөз субъектісінің коммуникативтік ниетіне қол жеткізу үшін нақты сөз жағдаятында, сол жағдаятқа сай келетін жанрда мәтін құра білу, дискурста түсу, жанрлық нормалар мен дискурсты ұйымдастыру нормаларын білу, соған сай келетін мәтін типін таңдау қабілетін білдіреді. Дискурстық құзыреттіліктің **мәтіндік компоненті** дегеніміз – мәтіндік талаптарға толық

жауап беретін бірлік құра білу қабілеті, нақтырақ айтсақ, тұтастықтағы мәтін түзу үшін сөйлемдердің бірізді әрі қисынды байланысын түзу қабілеті.

4. Дискурстық құзыреттілікті қалыптастыруға оның барлық құрылымдық компоненттерін қалыптастыратын продуктивті және репродуктивті, рецептивті-аналитикалық жаттығуларды орындау арқылы ғана мүмкіндік болады.

5. Жазбаша дискурстық құзыреттілік – жазбаша шеттілдік қарым-қатынаста жазбаша сөз туындыларын шетел тілінің қабылданған нормаларына сай түзу, түсіну, пайдалана білу құзыреттілігінен тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика/ Н.Д.Гальскова, Н.И.Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – С.65-72.
- 2 Общеввропейские компетенция владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. – М.: ООО «Типография Сарма», 2005. – С. 248.
- 3 Стаценко А.С., Басков Ю.С. Лингвокультурная компетенция: приемы формирования на занятиях по иностранному языку в неязыковом вузе: Монография. – М.:Прометей, 2015.- стр. 33.
- 4 Тюнинг Россия. На пути сопоставимости программ высшего образования: Информационный обзор под ред. Дюкарев И., Караваева Е., Демчук А., Бенейтоне П., Гонсалес Х., Вагенар Р. – 2014.- стр.134.
- 5 Погосян В.А. Дискурсивная компетенция: Вестник Герценовского университета, 2011. – стр.76-77.
- 6 Korovina S, Pushkina A, Gurova N. Online Blogs in Process of Development of Students Reading Skills \ ERD 2016.The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpsSBS. Volume XVIII.- published by the Future Academy, 2016-298-305p.
- 7 Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практики. Учебное пособие для преподавателей и студентов. – Москва, Филоматис. – стр.165.
- 8 Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – СПб.: Златоуст, 1999
<http://gendocs.ru/v13548/%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2>
- 9 Tarone. Strategies in Interlanguage Communication.
<https://www.google.com/search?q=Tarone,+1983&rlz=>
- 10 Faerch G, Kasper G. Strategies in Interlanguage Communication. London, 1983.

11 Corder T.M. Lowca Jelem. The geer Hunttek. – Waiszawa, 1983

12 Общевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка. Страсбург, Советы Европы, 2001. Русская версия, 2005. – 248 с.

ҒТАМР 16.01.11

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ АЙТЫЛЫМ ҮРДІСІНДЕ ІТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ

А.А. УАЙС, А.Қ. ЖҰМАҒАЛИЕВА

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Түйіндеме. Мақалада шетел тілін оқытуда ІТ технологияларды айтылым үрдісінде пайдаланудың фонетика, грамматика сабақтарындағы ерекшеліктері, ұтымды әдіс әрі құрал есебіндегі дидактикалық ойындарды сабақта қолданудың тиімді жолдары көрсетілген; ІТ технологияны айтылымды пысықтау сабақтарында қолдану тәжірибесімен бөліскен. Сонымен қатар авторлар айтылымға үйретуде республика мектептерінің тәжірибесінде кездесетін кейбір кемшіліктерге де назар аударып, соған байланысты өзіндік ұсыныстарымен бөліскен. Мақала «Шетел тілі» мамандығы студенттері, мектеп, колледж мұғалімдері үшін практикалық бағыттылығымен құнды.

Кілт сөздер: ІТ технология, айтылым үрдісі, лингвометодика, фонетика, фонология

Аннотация. В статье отражены особенности использования ІТ технологии в процессе обучения фонетики и грамматики иностранного языка, а также способы применения дидактических игр на уроках, как рациональный метод и эффективное средство. Авторы поделились опытом применения ІТ технологии при обучении произношению, также обратили внимание на некоторые недостатки, встречающиеся в практике школ республики, и в связи с этим поделились своими рекомендациями. Статья ценна для студентов специальности «Иностранный язык», учителей иностранного языка, школ, колледжей практической направленностью.

Ключевые слова: ІТ технология, произношение, лингвометодика, фонетика, фонология

Abstract. The article reflects the features of using ІТ technology in the process of teaching phonetics and grammar of a foreign language, as well as ways to use didactic games in the classroom as a rational method and effective tool. The authors shared their experience of using ІТ technology in teaching pronunciation, also drew attention to some shortcomings encountered in the practice of schools in the Republic, and in this regard shared their recommendations. The article is valuable for students of the specialty "Foreign language", teachers of a foreign language, schools, colleges with a practical orientation.

Key words: ІТ technology, pronunciation, linguistic methods, phonetics, phonology

Қазіргі қоғамның дамуына компьютерлік технологиялар қатты ықпал етуде. Бұл процестердің ажырамас және маңызды бөлігі білім беруді компьютерлендіру болып табылады. Уақыт бізден білім беру жүйесінің әлемдік ақпараттық білім беру кеңістігіне енуіне бағдарланған шарттарды орындауды талап етеді. Аталған процесс оқу тәрбие жұмысының педагогикалық теориясы мен практикасына оқыту технологиясының мазмұнына байланысты айтарлықтай өзгерістер енгізу арқылы жүзеге асады, ол өзгерістер өз кезегінде